

ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ
НАПН УКРАЇНИ

БЛОЗВА ПАВЛО ІГОРОВИЧ

УДК 316.614.5:316.723

**СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ РЕСУРС
СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДІ**

19.00.11 – політична психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Васютинський Вадим Олександрович,
Інститут соціальної та політичної психології
НАПН України, головний науковий співробітник
лабораторії психології мас і спільнот

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, доцент
Дроздов Олександр Юрійович,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені
Т. Г. Шевченка, завідувач кафедри загальної, вікової та
соціальної психології імені М. А. Скока

кандидат психологічних наук, доцент
Семків Ірина Ігорівна,
Український католицький університет, доцент кафедри
психології та психотерапії

Захист відбудеться 01 лютого 2018 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.457.01 в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України за адресою: 04070, м. Київ, вул. Андріївська, 15.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту соціальної та політичної психології НАПН України за адресою: м. Київ, вул. Андріївська, 15

Автореферат розіслано ___ грудня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. М. Коробка

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність. Політична культура молоді являє собою складну систему політичних уявлень, цінностей, залучення та проявів активності в політичному середовищі. Становлення цього психологічного феномена неможливе без тісної соціальної взаємодії – мережі соціальних контактів, довіри між членами спільноти, спільних життєвих поглядів.

Поняття політичної культури вчені досліджували через спробу типологізації політичних культур (Г. Алмонд, С. Верба), вивчення її ролі в побудові демократії співучасті (А. Лейпхарт) та збереженні демократичної стабільності (Е. Екстейн). Серед перших у цій тематиці можна виділити праці, спрямовані на загальну характеристику політичної культури українського суспільства (Є. Головаха), етнічні аспекти її формування (Л. Нагорна), співвідношення понять «культура» і «політика» (Н. Гайворонюк).

Важливим чинником становлення політичної культури є соціальний капітал. Його було ґрунтовно досліджено в економічному вимірі (накопичення для отримання матеріальних вигод – П. Бурдье), соціологічному (утворення людського капіталу організацій – Д. Коулмен), політологічному (ресурс збереження демократії – Р. Патнем. Учені досліджували й психологічну природу соціального капіталу (П. Шихірев), його специфічний вплив на цінності та економічну поведінку (Н. Лебедева, О. Татарко). Вітчизняні автори аналізують цей феномен через визначення його української специфіки (Л. Яворська, О. Попадинець), громадянської активності територіальної спільноти (Л. Найдюнова) та студентської молоді (І. Семків).

Але не досить вивченим є місце соціального капіталу як психологічного ресурсу в еволюції політичної культури молоді і перетворенні її на вагомий психологічний утвір. Ці обставини стали визначальними для вибору теми дослідження «Соціальний капітал як психологічний ресурс становлення політичної культури молоді».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах науково-дослідної роботи лабораторії психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України «Соціально-психологічні чинники подолання бідності як стилю життя» (2011 – 2015 рр., державний реєстраційний номер 0111U001263) і «Психологічні стратегії адаптації спільноти до умов і наслідків воєнного конфлікту» (2016 – 2018 рр., державний реєстраційний номер 0114U001513). Тему узгоджено бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 9 від 23.12.2014р.).

Об'єктом дослідження є процес становлення політичної культури молоді.

Предметом дослідження є особливості соціального капіталу як психологічного ресурсу становлення політичної культури молоді.

Мета дослідження: виявити особливості і практичні можливості використання соціального капіталу як психологічного ресурсу в процесі

становлення політичної культури молоді в умовах розбудови громадянського суспільства.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз досліджень політичної культури і соціального капіталу та їхнього взаємозв'язку.
2. Виявити рівні прояву складових політичної культури і компонентів соціального капіталу як психологічного ресурсу.
3. Визначити психологічні джерела формування політичної культури молоді та накопичення соціального капіталу як психологічного ресурсу.
4. Дослідити особливості впливу соціального капіталу як психологічного ресурсу на становлення політичної культури молоді.
5. Розробити та реалізувати програму дослідження зміни політичної культури молоді на основі активізації психологічної ресурсності соціального капіталу.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс методів - теоретичних (аналіз та узагальнення отриманої інформації - для з'ясування стану розробленості предмету дослідження; концептуальне моделювання – для побудови припущень щодо взаємодії досліджуваних явищ; систематизація та інтерпретація даних – для визначення соціально-психологічних характеристик соціального капіталу і політичної культури) та емпіричних (опитування - для формування психодіагностичного інструментарію; тестування – для виявлення стану соціального капіталу та політичної культури; психологічне моделювання й експеримент – для реалізації програми зміни політичної культури на основі психологічної ресурсності соціального капіталу), методів математичної статистики для виявлення значущих взаємозв'язків між досліджуваними явищами.

Компоненти соціального капіталу як психологічного ресурсу відстежувано так: ефективну соціальну взаємодію – за методикою дослідження саморегуляції та успішності міжособового спілкування В. М. Куніциної; соціальну згуртованість – за методикою дослідження індивідуалізму-колективізму В. І. Чиркова; ідентифікацію з групою – за методикою дослідження етнічної ідентичності О. Л. Романової та опитувальником вимірювання індивідуального соціального капіталу КРІКС Р. Стили в адаптації І. І. Семків; міжособову довіру – за анкетною О. М. Татарка; готовність до взаємодопомоги – за методикою інтерперсональної діагностики індивідуальних стилів міжособової поведінки Т. Лірі в адаптації Л. М. Собчик.

Становлення складових політичної культури молоді досліджувано таким чином: уявлення про політику – за анкетною «Громадянство II»; політичні цінності – за модулем дослідження цінностей Г. Хофстеде, анкетною «Громадянство II»; політичні символи – за методикою політичних установок Г. Бієрбраура і методикою дослідження основних тенденцій політичної ідентичності О. М. Скнар; мотиви участі в політичній взаємодії – за методикою діагностики мотиваційної структури особистості В. Е. Мільмана та опитувальником

механізмів політико-ідеологічного самовизначення Г. В. Циганенко; політичну поведінку – за методикою політичних установок Г. Бієрбраура.

Кореляційний і факторний аналізи застосовано для відбору шкал і методик дослідження соціального капіталу та політичної культури; критерій Вілкоксона – для порівняння результатів експериментальних груп до і після впливу; тест Манна-Вітні – для порівняння результатів експериментальних і контрольної груп; експеримент – для виявлення можливостей активізації соціального капіталу як психологічного ресурсу підвищення рівня політичної культури молоді.

Наукова новизна дослідження.

Уперше:

- **визначено поняття** соціального капіталу як психологічного ресурсу, що розуміється як накопичені можливості середовища міжособової взаємодії, використовуючи які людина може досягнути власних цілей і/або сприяти досягненню намірів групи, до якої належить. Виділено п'ять його компонентів: ефективна соціальна взаємодія; ідентифікація з групою; соціальна згуртованість; міжособова довіра; готовність до взаємодопомоги;

- **виявлено** значущі зв'язки між компонентами соціального капіталу як психологічного ресурсу і складовими політичної культури: ефективна соціальна взаємодія уточнює уявлення про політику та виконує функцію політичної комунікації; ідентифікація з групою спрощує політичні цінності, виконує функцію соціалізації; соціальна згуртованість урізноманітнює політичні цінності та політичну поведінку, виконує функцію творення інтересів; міжособова довіра звужує мотиви участі в політичній взаємодії, виконує функцію накопичення інтересів;

- **розкрито** особливості впливу компонентів соціального капіталу як психологічного ресурсу на складові політичної культури: активізація ефективної соціальної взаємодії на індивідуальному і груповому рівнях розширює уявлення про політику, звужує спектр політичної поведінки, водночас на груповому – увиразнює політичні цінності; активізація ідентифікації з групою на індивідуальному та груповому рівнях звужує спектр політичної поведінки, на індивідуальному – увиразнює політичні цінності, а на груповому – спрощує їх та поглиблює уявлення про політику; активізація соціальної згуртованості на індивідуальному та груповому рівнях розвиває мотиви участі в політичній взаємодії натомість на індивідуальному – збіднює уявлення про політику та звужує політичні цінності, тоді як на груповому спостерігається збагачення уявлень про політику та уточнення політичних цінностей; активізація міжособової довіри на індивідуальному і груповому рівнях розвиває мотиви участі в політичній взаємодії, тільки на груповому – звужує уявлення про політику, але розширює спектр політичної поведінки.

Дістали подальший розвиток:

- теоретичні уявлення про психологічну природу соціального капіталу та політичної культури;

- положення про роль соціального капіталу в трансформації громадянського суспільства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання їх у соціальних та політичних програмах, спрямованих на оптимізацію психологічної ресурсності соціального капіталу як чинника становлення політичної культури молоді. Зокрема результати дослідження можна використати в організації неформальної освіти і реалізації просвітницьких заходів, застосувати для вдосконалення програм професійної підготовки в системі післядипломної освіти, у соціальних проектах, які поглиблюють компетентність особи в політиці. Матеріали дисертаційної роботи можуть бути корисними для підготовки навчальних курсів із політичної психології, соціальної психології, соціальної відповідальності, маркетингу.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та емпіричні результати дослідження доповідалися й обговорювалися на II Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Пізнавальний та перетворювальний потенціал історичної психології як науки» (Одеса, 2015), IV Міжнародному науково-практичному семінарі «Psychology of Political and Economic Self-Constitution» (Київ, 2016), Міжнародній науково-практичній конференції «Особистість. Стосунки. Розвиток. Міждисциплінарний аспект» (Львів, 2016), XXII щорічній науковій конференції Інституту соціальної та політичної психології НАПН України «Соціальна і політична психологія сьогодні: здобутки, проблеми, нові рубежі» (Київ, 2016), III Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Психолого-економічні вектори розвитку особистості і суспільства» (Запоріжжя, 2016), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Соціально-психологічні закономірності самовизначення особи в сучасному світі» (Київ, 2016), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Психологічна освіта в Україні: традиції сучасність та перспективи» (Київ, 2017), I науково-практичній конференції «Психологія очима молоді», (Львів, 2017), на засіданнях лабораторії психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (2014 – 2017).

Публікації. Основний зміст роботи відображено в 11 публікаціях, із яких 4 статті в наукових фахових виданнях, включених до переліку МОН України, 2 – у журналах, які внесено до міжнародних наукометричних баз.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (168 найменувань, із них 75 – англійською мовою) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 183 сторінки, основний зміст викладено на 151 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, сформульовано мету й завдання дослідження, визначено об'єкт, предмет і методи, висвітлено наукову новизну, практичне значення, наведено дані про апробацію, публікації та структуру дисертації.

У **першому розділі** «Теоретико-методологічні засади дослідження соціального капіталу як психологічного ресурсу становлення політичної

культури молоді» здійснено теоретичний аналіз поняття політичної культури та її складових, розглянуто стан розробки проблеми соціального капіталу крізь призму становлення цього поняття в економіці, соціології та психології. Висвітлено специфіку його психологічної ресурсності та виокремлено відповідні компоненти. Визначено теоретичне підґрунтя впливу соціального капіталу на становлення політичної культури молоді.

Психологічний зміст соціального капіталу дістав відображення в працях П. Бурдьє, Дж. Коулмана, Р. Патнема, Ф. Фукуями, Л. А. Найдьонової, П. Н. Шихірева. Від першої згадки (Л. Дж. Ханіфан) еволюція цього терміна пройшла через економічні дисципліни, де його розглядають крізь призму накопичення ресурсів окремої особи (Г. С. Беккер, Л. І. Поліщук, Л. Арауджо) або спільноти (М. Лесечко, Д. С. Карлан), до соціальних, у яких визначають його роль у побудові громадянського суспільства (А. Колодій, В. П. Єлагін, О. В. Захарченко). Далі цей концепт перейшов у психологічний дискурс, де набув ознак психологічних ресурсів особи (А. Бандура, К. Муздибаєв, Н. Водоп'янова), джерела побудови соціальних норм і довіри (К. Кук, М. Грановеттер), потенціалу ефективної комунікації (Д. Перкінс, П. Спір).

Теоретичний аналіз та узагальнення досліджень дає змогу визначити, що соціальний капітал як психологічний ресурс – це накопичені можливості середовища міжособової взаємодії, використовуючи які людина може досягнути власних цілей і/або сприяти досягненню намірів групи, до якої належить. Виділено п'ять компонентів соціального капіталу як психологічного ресурсу: ефективність соціальної взаємодії, ідентифікація з групою, соціальна згуртованість, міжособова довіра, готовність до взаємодопомоги.

Політична культура є джерелом наукового пошуку для широкого кола зарубіжних (Г. Алмонд, С. Верба, Г. Екстейн, А. Лейпхарт, М. Едельман) і вітчизняних (І. В. Жадан, С. Г. Рябов, А. А. Карнаух) дослідників. Дослідження концентруються на когнітивному (М. Кіттер, С. Попкін, М. Димок), ціннісному (Р. Інглхарт, А. В. Андреєнкова), мотиваційному (П. Кларк, Дж. Вілсон), символічному (В. О. Васютинський, С. П. Поцелуєв) та поведінковому (В. М. Северинюк, Б. Барбер) аспектах прояву політичної культури.

Політичну культуру молоді визначено як сукупність психологічних конструктів, які специфікують життєтворення молодих осіб у політичному середовищі та поширюються в межах спільноти через соціальні контакти. Виділено такі її складові: уявлення про політику, політичні цінності, мотиви участі в політичній взаємодії, політичні символи, політична поведінка.

Описано тенденції становлення політичної культури молоді на основі соціального капіталу як психологічного ресурсу: завдяки ефективній соціальній взаємодії молодь здобуває якісніші знання про політику; за більш виразної ідентифікації з групою – переймає нову і/або коригує власну систему політичних символів, на основі якої створює образ «свої – чужі»; соціальна згуртованість сприяє тісному об'єднанню з іншими членами спільноти, що дає змогу переймати нові політичні цінності, а це веде до усвідомленого вибору; накопичення психологічного ресурсу міжособової довіри сприяє тіснішій співпраці в межах

спільноти та усвідомленню мотивів участі в політичній взаємодії; готовність до взаємодопомоги постає як психологічний ресурс свідомої політичної поведінки.

У другому розділі «Співвідношення політичної культури і соціального капіталу як психологічних характеристик молоді» подано організацію емпіричного дослідження впливу структурних компонентів соціального капіталу на становлення політичної культури, обґрунтовано добір діагностичного інструментарію. Описано результати дослідження прояву компонентів соціального капіталу та складових політичної культури. Виявлено функціональні особливості становлення політичної культури молоді під впливом соціального капіталу як психологічного ресурсу.

Емпіричне дослідження, яке складалося з трьох етапів (рис. 1), було проведено на базі Борщівського агротехнічного коледжу, Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя, Національного університету біоресурсів та природокористування. Загальна кількість випробуваних становила 682 особи.

Рис. 1. Етапи емпіричного дослідження соціального капіталу як психологічного ресурсу та політичної культури молоді

На попередньому етапі було складено анкету з дослідження соціального капіталу, проведено психодіагностичні процедури для формування батареї

методик для дослідження соціального капіталу та політичної культури. На цьому етапі було опитано 370 осіб.

На констатувальному етапі за результатами опитування 312 осіб проведено факторний аналіз компонентів соціального капіталу як психологічного ресурсу та складових політичної культури. Виділено шкали, які найбільш повно відображають зміст досліджуваних явищ. Дисперсійний аналіз дав змогу виявити особливості впливу компонентів соціального капіталу як психологічного ресурсу на становлення політичної культури.

Щодо прояву компонентів соціального капіталу можна говорити про добрі навички спілкування, проте низьку міжособову довіру і відособлення від групи. Молодь часто орієнтується лише на себе, неохоче об'єднується з іншими заради досягнення певних цілей, охочіше ідентифікується й кооперується з близькими особами, ніж із соціальними інститутами.

У системі складових політичної культури отримано такі результати: молодь досить добре обізнана про політичне середовище, свої права та обов'язки в ньому; політичним цінностям молоді властивий невеликий зсув до більш жорстких та, подекуди, авторитарних ідеалів; у молоді знижений рівень толерантності й довіри до соціально-політичних інститутів і груп; спектр поведінкових проявів у політиці є досить вузьким.

Далі було виділено психологічні джерела соціального капіталу як психологічного ресурсу і становлення політичної культури.

Утворення джерел соціального капіталу спирається на такі тенденції: особистісні риси визначають ступінь важливості навичок спілкування, легкості встановлення контакту, відчуженості взаємодії; сприймання себе та інших сприяє тому, що особа виробляє систему «свій – чужий» залежно від власної самоповаги, і що остання є вищою, то більш відкритою до нової комунікації є людина; професійні та емоційні ресурси соціального середовища зумовлюють коло спілкування для формування й поділяння соціального капіталу; інституційні контакти спричиняє дотримання особою певного стилю взаємодії із соціальними інститутами, що базується на власному уявленні та довірі до них.

На цій основі ми описали прояв компонентів соціального капіталу як психологічного ресурсу: ефективність соціальної взаємодії простежується через легкість у спілкуванні, соціальну активність, рівень відчуженості; соціальна згуртованість – через горизонтальний індивідуалізм; ідентифікація з групою – через відчуття належності до етногрупи та ресурс соціальних інститутів; міжособова довіра – через довіру до близького оточення; готовність до взаємодопомоги – через співробітно-конвенційний стиль міжособової поведінки.

Джерела становлення політичної культури молоді виявляють такі залежності: компетентність особи в політиці продукує нові уявлення про політику, знання особливостей її функціонування; статус взаємодії з політичним середовищем породжує ставлення особи до політики загалом і своєї ролі в ній зокрема; громадянська активність визначає можливості впливати на політичний процес у суспільстві та усвідомлювати наявність відповідних ресурсів.

З огляду на це структуру політичної культури молоді як об'єкта впливу соціального капіталу можна описати таким чином: уявлення про політику відображаються в уявленнях про демократію; політичні цінності – в індивідуалізмі, толерантності та довірі до соціально-політичних інститутів; політичні символи – у схильності виправдовувати авторитаризм та культурній ідентифікації; мотиви участі в політичній взаємодії – у життєзабезпеченні і владному самостверженні; політична поведінка – в установці на політичну активність.

Наступний крок – дисперсійний аналіз, де було використано шкали, які найбільш повно відображають зміст впливу компонентів соціального капіталу на становлення складових політичної культури молоді.

Легкість у спілкуванні знижує толерантність ($F = 5,15$, $p = 0,007$) і довіру до соціально-політичних інститутів ($F = 8,23$, $p = 0,000$), проте розширює уявлення про демократію ($F = 3,15$, $p = 0,035$). Соціальна активність підсилює довіру до соціально-політичних інститутів ($F = 5,43$, $p = 0,005$), а відчуженість її послаблює ($F = 7,03$, $p = 0,001$), проте поглиблює уявлення про демократію ($F = 4,49$, $p = 0,013$). Тому ефективна соціальна взаємодія як психологічний ресурс справляє основний вплив на становлення уявлень про політику та політичних цінностей. Відтак її функцію в становленні політичної культури молоді можна визначити як політичну комунікацію.

Належність до етногрупи знижує толерантність ($F = 4,31$, $p = 0,015$) і поглиблює уявлення про демократію ($F = 4,68$, $p = 0,01$). Ресурс соціальних інститутів послаблює толерантність ($F = 5,43$, $p = 0,005$) та індивідуалізм ($F = 3,83$, $p = 0,024$), але поглиблює уявлення про демократію ($F = 3,09$, $p = 0,049$) та посилює життєзабезпечення ($F = 4,06$, $p = 0,019$) й установку на політичну активність ($F = 5,11$, $p = 0,007$). Це дає змогу сказати, що ідентифікація з групою утворює нову систему політичних цінностей, на яку нашаровуються мотиви участі в політичній взаємодії, і виконує функцію соціалізації.

Горизонтальний індивідуалізм посилює довіру до соціально-політичних інститутів ($F = 4,81$, $p = 0,009$) та установку на політичну активність ($F = 3,94$, $p = 0,021$), поглиблює уявлення про демократію ($F = 7,78$, $p = 0,001$), знижує індивідуалізм ($F = 3,07$, $p = 0,049$). Таким чином, соціальна згуртованість виконує функцію творення інтересів.

Довіра до близького оточення посилює життєзабезпечення ($F = 8,07$, $p = 0,000$). У процесі збільшення довіри до близького оточення в молодій особі дедалі чіткіше вирисовується бачення власного місця в суспільстві загалом і в своїй соціальній групі зокрема. Отже, міжособова довіра виконує функцію накопичення інтересів. Готовність до взаємодопомоги політичні символи не показали значущих зв'язків.

У третьому розділі «Експериментальне виявлення впливу активізації психологічної ресурсності соціального капіталу на становлення політичної культури молоді» описано програму організації та здійснення експериментального впливу таких компонентів соціального капіталу, як

ефективна соціальна взаємодія, ідентифікація з групою, соціальна згуртованість, міжособова довіра на становлення складових політичної культури.

Базуючись на результатах попередніх етапів дослідження, сформовано дві анкети, які використано для замірів рівня політичної культури до і після активізації: відібрано 20 тверджень зі шкал, які найбільш повно визначають рівень складових політичної культури (та 17 пунктів з інших шкал методик, які не показали статистично значущих тенденцій, – для маскування мети вимірювання). Твердження було наведено у випадковому порядку.

Здійснено попередню перевірку надійності цих анкет. Процедуру проведено на базі Національного університету біоресурсів та природокористування і Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя (вибірка – 46 осіб): α Кромбаха анкети для попереднього тестування склав 0,747, а для підсумкового – 0,753, що є добрим показником надійності анкет.

Розроблено та реалізовано процедуру експерименту з модифікації політичної культури під впливом активізації чотирьох компонентів соціального капіталу як психологічного ресурсу, кожний із яких досліджено в окремій серії. Кожна серія складалася з чотирьох етапів: попереднього тестування, активізації компонента соціального капіталу на груповому або індивідуальному рівні, обговорення ситуацій прояву політичної культури та вироблення стратегії дій колективу, підсумкового тестування.

Під час активізації на індивідуальному рівні респонденти пригадували події свого життя та оцінювали ефективність застосування відповідного компонента соціального капіталу. На груповому рівні йшлося про події з життя групи. Ситуації для обговорення стосувалися скорочення стипендій, спілкування зі студентами-іноземцями, ревізії історичних подій, ставлення до корумпованих політиків. Отримані результати до і після активізації перевірено за допомогою критерію Вілкоксона, а для порівняння даних між вибірками – за критерієм Манна-Вітні. Загалом у чотирьох серіях експерименту взяли участь 409 осіб.

Експериментальна група, де ми активізували *соціальну взаємодію* на індивідуальному рівні, включала 44 особи, а група, де проведено груповий варіант активізації, – 47. Значущі результати подано на рис. 2. З'ясовано, що активізація ефективної соціальної взаємодії як на індивідуальному рівні, так і груповому поглиблює уявлення про політику ($p = 0,000$ і $p = 0,003$) і звужує спектр стилів поведінки, які молодь використовує для взаємодії в політичному середовищі ($p = 0,000$ і $p = 0,001$). На груповому рівні накопичуються нові політичні цінності ($p = 0,000$). Використання актуалізованих ресурсів соціальної взаємодії поглиблює уявлення про політику, але спрощує поведінкові стратегії, бо ресурси, які молодь використовує в політичній взаємодії, дають змогу обмінюватися інформацією через спілкування з іншими. Водночас, така комунікація виходить на передній план, зменшуючи кількість активних політичних дій.

За порівняння груп із різними типами активізації соціальної взаємодії за критерієм Манна-Вітні можна побачити значущі ($p = 0,049$) відмінності: більшу ефективність у впливі на політичні цінності молоді демонструє активізація соціальної взаємодії на груповому рівні.

Група, де активізовано *ідентифікацію з групою* на індивідуальному рівні, складалася з 57 учасників, на груповому – 49. Значущі результати наведено на рис. 3. Показано, що активізація ідентифікації з групою спрощує політичну поведінку як на індивідуальному рівні ($p = 0,000$) так і груповому ($p = 0,001$).

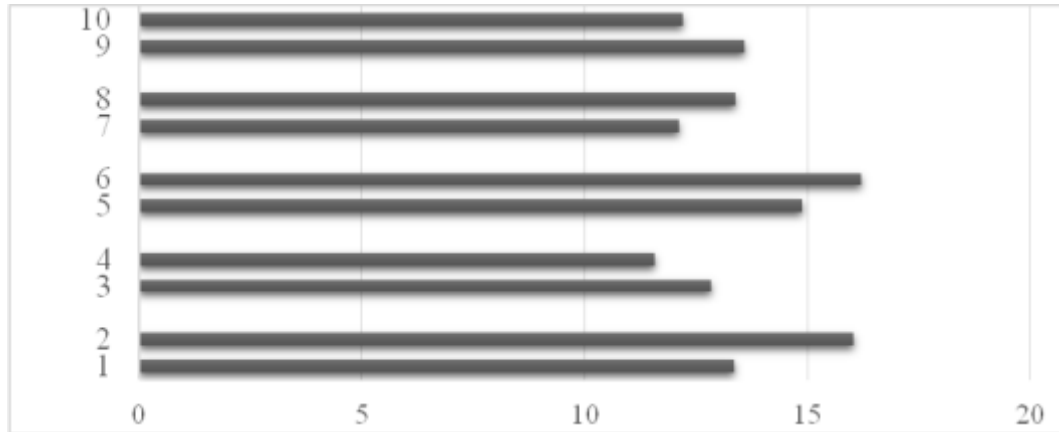

Рис. 2. Зміни складових політичної культури до і після активізації ефективної соціальної взаємодії

Примітки: 1 – повнота уявлень до індивідуальної активізації; 2 – повнота уявлень після індивідуальної активізації; 3 – складність поведінки до індивідуальної активізації; 4 – складність поведінки після індивідуальної активізації; 5 – повнота уявлень до групової активізації; 6 – повнота уявлень після групової активізації; 7 – виразність цінностей до групової активізації; 8 – виразність цінностей після групової активізації; 9 – складність поведінки до групової активізації; 10 – складність поведінки після групової активізації

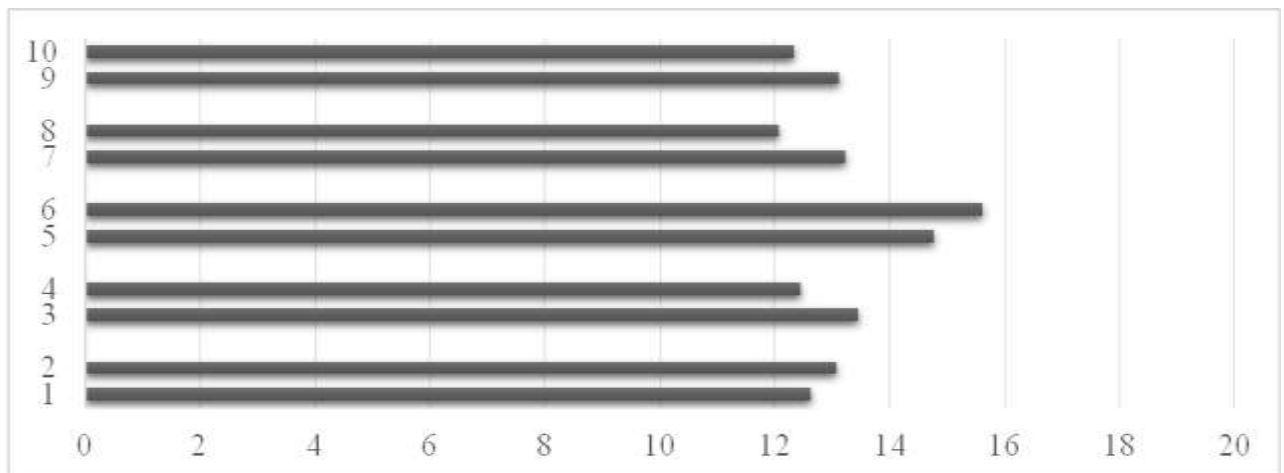

Рис. 3. Зміни складових політичної культури до і після активізації ідентифікації з групою

Примітки: 1 – виразність цінностей до індивідуальної активізації; 2 – виразність цінностей після індивідуальної активізації; 3 – складність поведінки до індивідуальної активізації; 4 – складність поведінки після індивідуальної активізації; 5 – повнота уявлень до групової активізації; 6 – повнота уявлень після групової активізації; 7 – виразність цінностей до групової активізації; 8 – виразність цінностей після групової активізації; 9 – складність поведінки до групової активізації; 10 – складність поведінки після групової активізації

Серед інших складових різні рівні активізації мають свою специфіку: на груповому бажання знайти більше спільних ідентичностей веде до спрощення ціннісних орієнтацій для переймання їх від інших ($p = 0,001$), натомість на індивідуальному – обговорення спільної ідентичності веде до поглиблення й накопичення нових цінностей ($p = 0,007$). Групове обговорення розширює уявлення про політику ($p = 0,01$), причиною чого є отримання знань із декількох джерел, що сприяє створенню більш точної картини події.

За порівняння груп із різними типами активізації ідентифікації з групою за критерієм Манна-Вітні можна побачити значущі відмінності за компонентом «уявлення про політику» ($p = 0,01$): активізація цього компонента є більш ефективною на груповому рівні, ніж на індивідуальному.

До експериментальної група, у якій *соціальну згуртованість* активізовували на індивідуальному рівні, входили 62 особи, на груповому – 52. Значущі результати відображено на рис. 4.

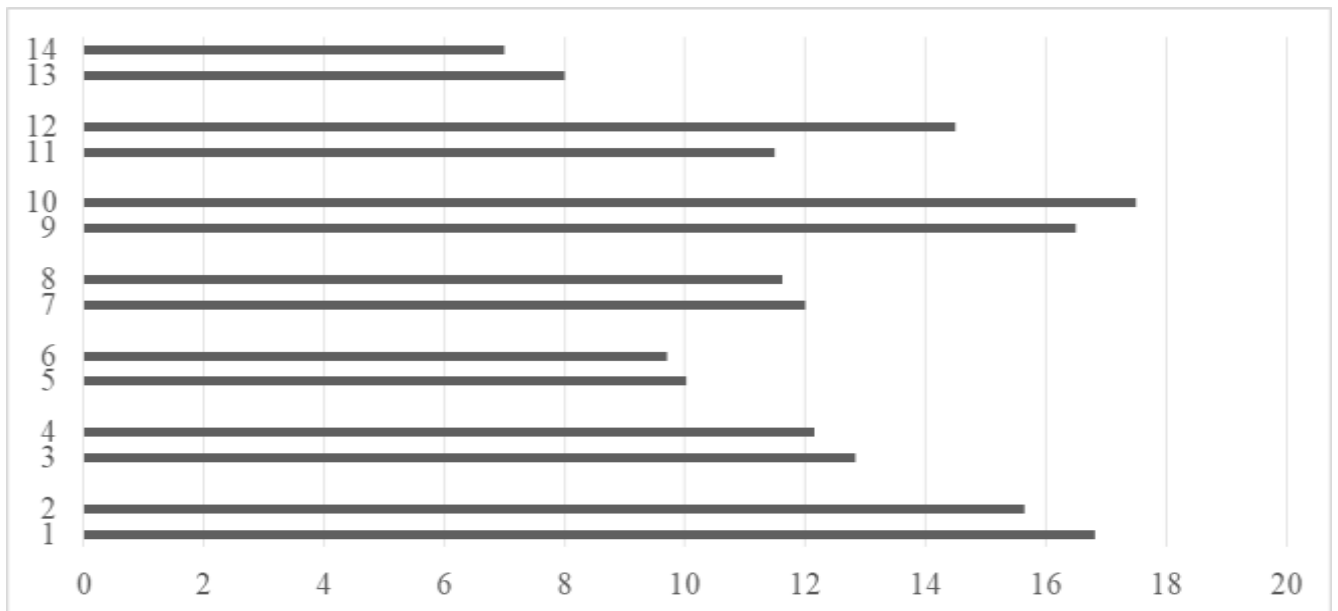

Рис. 4. Зміни складових політичної культури до і після активізації соціальної згуртованості

Примітки: 1 – повнота уявлень до індивідуальної активізації; 2 – повнота уявлень після індивідуальної активізації; 3 – виразність цінностей до індивідуальної активізації; 4 – виразність цінностей після індивідуальної активізації; 5 – докладність мотивів до індивідуальної активізації; 6 – докладність мотивів після індивідуальної активізації; 7 – складність поведінки до індивідуальної активізації; 8 – складність поведінки після індивідуальної активізації; 9 – повнота уявлень до групової активізації; 10 – повнота уявлень після групової активізації; 11 – виразність цінностей до групової активізації; 12 – виразність цінностей після групової активізації; 13 – докладність мотивів до групової активізації; 14 – докладність мотивів після групової активізації

Установлено, що активізація соціальної згуртованості на індивідуальному рівні негативно впливає на уявлення про політику ($p = 0,000$), політичні цінності

($p = 0,002$), мотиви участі в політичній взаємодії ($p = 0,003$), політичну поведінку ($p = 0,002$). Під час групової взаємодії відбувається розширення уявлень про політику ($p = 0,003$) та увиразнюються політичні цінності ($p = 0,000$). Натомість падає докладність мотивів участі в політичній взаємодії ($p = 0,000$). Брак значущих змін у політичній поведінці ($p = 0,971$) говорить про неважливість групової згуртованості для проявляння особою такої поведінки. Цю обставину спричиняє первісна спрямованість згуртованої молоді на тривале єднання для політичної взаємодії, через що активне включення відіграє в ній невелику роль.

Порівнюючи групи з різними типами активізації соціальної згуртованості за критерієм Манна-Вітні, можемо бачити значущі відмінності в уявленнях про політику ($p = 0,013$), політичних цінностях ($p = 0,000$), мотивах участі в політичній взаємодії ($p = 0,002$) та політичній поведінці ($p = 0,005$): результати демонструють більшу ефективність активізації на груповому рівні, ніж індивідуальному.

Групу, де активізація *міжособової довіри* відбувалася на індивідуальному рівні, склали 50 випробуваних, на груповому – 48. Значущі результати показано на рис. 5. Виявлено, що активізація міжособової довіри на індивідуальному рівні послаблює усвідомлення мотивів участі в політичній взаємодії ($p = 0,000$), а на груповому, поряд із розмиванням мотивів ($p = 0,000$), спрощує уявлення особи про політику ($p = 0,001$), проте розширює спектр стилів поведінки в політиці ($p = 0,035$), що можна пояснити перебуванням у групі схвалення з комфортною психологічною атмосферою, високою активністю, але низькою продуктивністю.

Порівняння груп із різними рівнями активізації міжособової довіри за критерієм Манна-Вітні показує значущі відмінності мотивів участі в політичній взаємодії ($p = 0,027$).

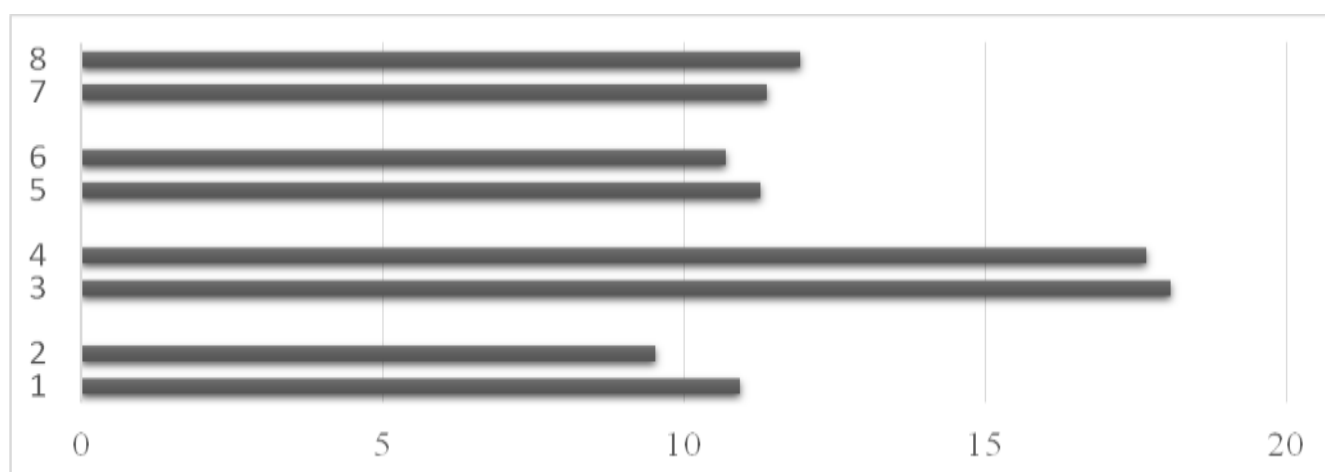

Рис. 5. Зміни складових політичної культури до і після активізації міжособової довіри

Примітки: 1 – докладність мотивів до індивідуальної активізації; 2 – докладність мотивів після індивідуальної активізації; 3 – повнота уявлень до групової активізації; 4 – повнота уявлень після групової активізації; 5 – докладність мотивів до групової активізації; 6 – докладність мотивів після групової активізації; 7 – складність поведінки до групової активізації; 8 – складність поведінки після групової активізації

Результати, отже, демонструють вищу ефективність активізації міжособової довіри на груповому рівні, ніж на індивідуальному для підвищення політичної культури молоді.

Контрольна група складалася з 62 осіб. У цій групі жодна із складових політичної культури не зазнала значущих змін після розв'язання соціально-політичних ситуацій: уявлення про політику ($p = 0,126$), політичні цінності ($p = 0,624$), мотиви участі в політичній взаємодії ($p = 0,459$), політична поведінка ($p = 0,587$). Водночас показники, що зазнали істотних змін в експериментальних групах, значуще відрізняються від аналогічних показників у контрольній групі. Це підтверджує загальні результати: активізація належних компонентів соціального капіталу веде до зміни складових політичної культури.

ВИСНОВКИ

У дисертації подано теоретичне та емпіричне розв'язання наукової проблеми – природи соціального капіталу як психологічного ресурсу, що впливає на процес становлення політичної культури молоді. Отримані результати дають змогу зробити такі висновки.

1. Визначено, що соціальний капітал як психологічний ресурс – це накопичені можливості середовища міжособової взаємодії, використовуючи які людина може досягнути власних цілей і/або сприяти досягненню намірів групи, до якої належить. Виділено компоненти соціального капіталу як психологічного ресурсу: ефективність соціальної взаємодії, ідентифікація з групою, соціальна згуртованість, міжособова довіра, готовність до взаємодопомоги. У межах цих компонентів соціальний капітал молоді характеризують: легкість установаження контактів, низька довіра у взаєминах, більша ідентифікація з близьким оточенням, ніж із соціальними інститутами. Психологічними джерелами утворення соціального капіталу як психологічного ресурсу є: особистісні риси, професійні та емоційні ресурси соціального середовища, інституційні контакти.

2. Політична культура молоді – сукупність психологічних конструктів, які специфікують життєтворення молодих осіб у політичному середовищі та поширюються в межах спільноти через соціальні контакти. Виділено складові політичної культури молоді, які є потенційно чутливими на вплив соціального капіталу: уявлення про політику, політичні цінності, мотиви участі в політичній взаємодії, політичні символи, політична поведінка. З'ясовано, що молодь досить добре обізнана про політичне середовище, свої права та обов'язки, її політичним цінностям властивий невеликий зсув до жорстких ідеалів, толерантність і довіра до політичних інститутів є зниженими, політичній поведінці бракує досвіду. Виявлено психологічні джерела становлення політичної культури: компетентність особи в політиці, статус взаємодії з політичним середовищем, громадянська активність.

3. Виявлено значущі зв'язки між компонентами соціального капіталу як психологічного ресурсу і складовими політичної культури: ефективна соціальна взаємодія поглиблює уявлення про політику та виконує функцію політичної

комунікації; ідентифікація з групою спрощує політичні цінності, виконує функцію соціалізації; соціальна згуртованість урізноманітнює політичні цінності та політичну поведінку, виконує функцію творення інтересів; міжособова довіра звужує мотиви участі в політичній взаємодії, виконує функцію накопичення інтересів

4. Доведено можливості активізації компонентів соціального капіталу як психологічного ресурсу зміни складових політичної культури: активізація ефективної соціальної взаємодії на індивідуальному і груповому рівнях розширює уявлення про політику, звужує спектр політичної поведінки, водночас на груповому – увиразнює політичні цінності; активізація ідентифікації з групою на індивідуальному та груповому рівнях звужує спектр політичної поведінки, на індивідуальному – увиразнює політичні цінності, а на груповому – спрощує їх та поглиблює уявлення про політику; активізація соціальної згуртованості на індивідуальному та груповому рівнях розвиває мотиви участі в політичній взаємодії натомість на індивідуальному – збіднює уявлення про політику та звужує політичні цінності, тоді як на груповому спостерігається збагачення уявлень про політику та уточнення політичних цінностей; активізація міжособової довіри на індивідуальному і груповому рівнях розвиває мотиви участі в політичній взаємодії, тільки на груповому – звужує уявлення про політику, але розширює спектр політичної поведінки.

5. Узагальнено відмінності між індивідуальним і груповим варіантами активізації психологічної ресурсності соціального капіталу в процесі становлення політичної культури молоді: активізація на груповому рівні поглиблює уявлення про політику та увиразнює політичні цінності, але послаблює особистісну мотивацію політичної поведінки; на індивідуальному рівні простежуються позитивні зміни в уявленнях про політику в межах соціальної взаємодії та політичних цінностей – в ідентифікації з групою.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у вивченні стратегій формування соціального капіталу як психологічного ресурсу єднання особи і спільноти, особливостей приймання політичного рішення особою або спільнотою на основі психологічної ресурсності соціального капіталу, моделювання процесів розвитку молодіжного середовища в контексті взаємодії соціального капіталу і політичної культури молоді.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

А) Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Блозва П. І. Психологічний ресурс соціального капіталу в становленні громадянської компетентності особистості: теоретичний аналіз / П. І. Блозва // Проблеми політичної психології : зб. статей / Асоц. політ. психологів України, Ін-т соц. та політ. психології. – К.: Міленіум. – 2015. – Вип. 2. – С. 48-60.

2. Блозва П. І. Соціальний капітал як психологічний ресурс становлення політичної культури: модель емпіричного дослідження. / П. І. Блозва // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – Вип. 37(40) – 2016. – С. 114 – 125

3. Блозва П. І. Соціальний капітал як психологічний ресурс: теоретичне означення поняття. / П. І. Блозва // Проблеми політичної психології : зб. статей / Асоц. політ. психологів України, Ін-т соц. та політ. психології. – К. : Міленіум, 2016. – Вип. 3 (17) – С. 59 – 72

4. Блозва П. І. Структурні компоненти політичної культури: психологічні чинники становлення / П. І. Блозва // Проблеми політичної психології : зб. статей / Асоц. політ. психологів України, Ін-т соц. та політ. психології. – К. : Міленіум, 2017. – Вип. 4 (18) – С. 253-267

Публікації у виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз:

5. Блозва П. І. Чинники становлення соціального капіталу як психологічного ресурсу особистості / П. І. Блозва // Психологія і особистість. – 2016. – №2 (10). – С. 65–78.

6. Блозва П. І. Активізація соціальної взаємодії як чинник підвищення рівня прояву структурних компонентів політичної культури молодшої особи / П. І. Блозва // Психологічні перспективи. – Східноєвроп. нац. ун-т імені Лесі Українки, Ін-т соц. та політ. психол. НАПН України. – Луцьк: Вид-во СНУ. – 2017. – Вип. 29 – С. 21-35

Б) Опубліковані праці апробаційного характеру:

7. Блозва П. І. Психологічний зміст соціального капіталу: джерела становлення. / П. І. Блозва // Історична психологія та мультикультурність. Збірка статей II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Пізнавальний та перетворювальний потенціал історичної психології як науки» – 5 лютого - 5 березня 2015 р. / за наук. ред. Яремчук О. В. – Одеса. Одеський національний університет, 2015. – С. 160 - 168

8. Blozva P. I. Social capital as a psychological resource in closed and open societies / P. I. Blozva // Proceedings of the IV International Scientific and practical seminar «Psychology of Political and Economic Self-Constitution» (May 20th, 2016, Kyiv). – Kyiv, 2016. – С. 6-10;

9. Блозва П. І. Соціальний капітал у відкритих і закритих системах організацій / П. І. Блозва // Матеріали III Всеукраїнського науково-практичного семінару «Психолого-економічні вектори розвитку особистості і суспільства» (27 жовтня 2016 року, м. Запоріжжя). – Запоріжжя: ЗНУ. – 2016. – С. 53 – 55;

В) Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації.

10. Блозва П. І. Дослідження онлайн відеоігор як джерела соціального капіталу / П. І. Блозва – Психологічна освіта в Україні: традиції, сучасність та

перспективи, 21-22 квітня 2017 року : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю з нагоди святкування 50-річчя від початку фахової підготовки психологів у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка та Дня психолога / За ред. І. В. Данильченка. – К. :Логос, 2017. – С. 23-26.

11. Блозва П. І. Відеогра як інструмент дослідження міжособистісної взаємодії / П. І. Блозва. – Психологія очима молоді : Матеріали І науково-практичної конференції студентів та молодих вчених з міжнародною участю. Львів, 12-13 травня 2017 року – Львів: Український католицький університет, 2017. – С. 15-16.

АНОТАЦІЇ

Блозва П. І. Соціальний капітал як психологічний ресурс становлення політичної культури молоді. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.11 – політична психологія. – Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. – Київ, 2017.

Здійснено аналіз проблеми соціального капіталу як психологічного ресурсу становлення політичної культури молоді. Визначено їхні компоненти (ефективна соціальна взаємодія, ідентифікація з групою, соціальна згуртованість, міжособова довіра) і складові (уявлення про політику, політичні цінності, мотиви участі в політичній взаємодії, політична поведінка). Установлено: ефективна соціальна взаємодія уточнює уявлення про політику і виконує функцію політичної комунікації; ідентифікація з групою спрощує політичні цінності, виконує функцію соціалізації; соціальна згуртованість урізноманітнює політичні цінності та політичну поведінку, виконує функцію творення інтересів; міжособова довіра звужує мотиви участі в політичній взаємодії, виконує функцію накопичення інтересів. Доведено активізаційну роль соціального капіталу для формування політичної культури молоді.

Ключові слова: соціальний капітал, політична культура, психологічний ресурс, активізація психологічної ресурсності.

Блозва П. И. Социальный капитал как психологический ресурс становления политической культуры молодежи – На правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.11 – политическая психология. – Институт социальной и политической психологии НАПН Украины. – Киев, 2017.

Осуществлен анализ проблемы социального капитала как психологического ресурса становления политической культуры молодежи. Определены их компоненты (эффективное социальное взаимодействие, идентификация с группой, социальная сплоченность, межличностное доверие) и составляющие (представления о политике, политические ценности, мотивы участия в политическом взаимодействии, политическое поведение). Установлено:

эффективное социальное взаимодействие уточняет представления о политике (функция политической коммуникации); идентификация с группой упрощает политические ценности (функция социализации); социальная сплоченность разнообразит политические ценности и политическое поведение (функция создания интересов); межличностное доверие сужает мотивы участия в политическом взаимодействии (функцию накопления интересов). Доказано активизирующую роль социального капитала для формирования политической культуры молодежи.

Ключевые слова: социальный капитал, политическая культура, психологический ресурс, активизация психологической ресурсности.

Blozva P. I. Social capital as a psychological resource for the formation of the youth political culture. – On the rights of the manuscript

Thesis for Candidate Degree in Psychological Sciences in specialty 19.00.11 – Political Psychology. – Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2017.

The thesis presents the theoretical and empirical solution of the scientific problem – the nature of the social capital as a psychological resource, which influences to the process of formation of the youth political culture. It has been determined that social capital as a psychological resource is the accumulated the possibilities of an interpersonal interaction environment, using which person can achieve his or her own goals and / or contribute to the achievement of the intentions of the group to which he or she belongs. There are such components of the social capital as a psychological resource: the effectiveness of the social interaction, the identification with the group, the social cohesion, the interpersonal trust, the readiness for mutual assistance. Within these components, the social capital of young people is characterized by the ease of establishing contacts, low trust in relationships, greater identification with the surrounding environment than with social institutions. There are such psychological origins of the formation of social capital as a psychological resource: the personality traits, professional and emotional resources of the social environment, the institutional contacts. political culture of youth is a set of psychological constructs that characterizes the viability of young people in the political environment and spread within the community through the social contacts. There are such components of the political culture of young people who are potentially sensitive to the influence of the Social capital: the ideas about politics, the political values, the motives for participating in political interaction, the political symbols, and the political behavior. It has been found that young people are quite well aware of the political environment, their rights and duties, its small political shift to strict ideals, tolerance and trust in political institutions are reduced, and political behavior lacks experience. The psychological sources of the formation of political culture are revealed as the person's competence in politics, the status of interaction with political environments, and the civil activity. There are revealed the significant connections between components of social capital as a

psychological resource and components of the political culture: the effective social interaction deepens the concept of politics and serves as a function of political communication; the identification with the group simplifies the political values, the performs the function of the socialization; the social cohesion diversifies the political values and the political behavior, fulfills the function of creating interests; the interpersonal trust narrows motives for the participating in the political interaction, serves as a function of the accumulation of interests. The possibilities of the activating of the components of social capital as a psychological resource of changes in the components of the political culture are proved as an activation of the effective social interaction at the individual and group levels broadens the perception of the politics, narrows the spectrum of political behavior, and at the same time in the group it permeates the political values; an activating of the identification with the group at the individual and group levels narrows the spectrum of political behavior, on an individual one it permeates the political values, and on the group one it simplifies them and deepens the notion of the politics; an activation of social cohesion at the individual and group levels blurs the motives for the participation in the political interaction in return for an individual one it impoverishes the notion of the politics and narrows the political values, whereas in the group level it enriches the ideas of the politics and clarifies the political values; an activation of the interpersonal trust at the individual and group levels blurs the motives for participation in political interaction, only on the group level it narrowing the ideas of the politics, but expanding the range of the political behavior.

The differences between the individual and group variants of activating the psychological resource of the social capital in the process of formation of the youth's political culture are generalized as an activation at the group level deepens the ideas about politics and permeates the political values, but weakens the personal motivation of the political behavior; at the individual level, there are positive changes in the ideas about politics within the framework of the social interaction and the political values in the identifying with the group.

Keywords: Social Capital, Political Culture, psychological resource, actualization of psychological resources